

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא:

מפגשים טיפוליים וחינוכיים רגישי תרבות

עורך-אורח: פרופ' אביהו שושנה

כרך כ"ט • גיליון 53

תמוז תשפ"א – יוני 2021

יוצא לאור על ידי:

אפשר
עמותה לפיתוח שירותי רווחה וחינוך

כתובת המערכת

מרים גילת, עמותת "אפשר"

טלפון 03-7481280 | דואר אלקטרוני mgilat@efshar.org.il

המערכת אינה אחראית לדעות המובאות במאמרים ובסקירות המתפרסמות בכתב העת, שהינן על דעת המחברים בלבד.

דמי מנוי לשנה (2 גליונות) 80 ש"ח | מחיר לגיליון אחד 40 ש"ח

עמותת "אפשר"

הסניף הישראלי של האגודה הבין-לאומית לעובדים חינוכיים-סוציאליים

AIEJI – International Association of Social Educators

אתר האינטרנט www.efshar.org.il

כתב העת "מפגש" לצפייה באתר JSTOR: www.jstor.org/journal/mifgash

ובאתר "אפשר": kitvei-et.efshar.org.il

כל הזכויות שמורות © לעמותת "אפשר"

אין להעתיק ולהפיץ בדפוס, בדואר אלקטרוני, באינטרנט או בצילום את המאמרים שבכתב העת (כולם או חלקם) ללא אישור מפורש מהמערכת

עריכת לשון: אורלי צור

עריכת לשון של התקצירים באנגלית: פגי וינריך

עיצוב: 2w-design.com

ISSN 0792-6820

רמת גן 2021

תוכן העניינים

5.....	דבר העורכת – רבקה איזיקוביץ'
7.....	רשימת משתתפים
8.....	רשימת שופטי מאמרים (2019–2020)
9.....	עמותת "אפשר"
	פתח דבר: חינוך וטיפול רגישי תרבות – חשיבות, אתגרים מחקריים ומבנה הגיליון
10.....	אביהו שושנה
15.....	חינוך וטיפול רגישי תרבות: סקירה והצעות לדיונים חדשים – אביהו שושנה
	בין הקליני לחברתי: האמונה בגלגול נשמות בקרב הדרוזים בישראל
43.....	מהא נאטור ואביהו שושנה
	התאמה תרבותית של תוכנית ההתערבות "ללמוד לחיות ביחד"
65.....	לגננות בחברה הערבית בישראל – ליהי גת ויעל דיין
	מיצוב חברתי של סטודנטיות ערביות הלומדות במרחב הומוגני מבחינה תרבותית
89.....	בהקשרים של מנהיגות ושוויון זכויות מגדרי – נעמי דיקמן וח'אולה זועבי
	"מיניקה ומעניקה": מפגשים בין-תרבותיים בקבוצה לשיקום תעסוקתי לנשים חרדיות
113.....	גיתית שגיב-צורי
143.....	מאחורי ה"גדר": אקדמיה רגישת תרבות – אסנת רובין ונועה טייב
	"אנחנו" ו"הם": תפיסות של אנשי מערכת החינוך ביחס ליוצאי אתיופיה
167.....	שלי אינגדאו ומורן ישראל

על הקושי לשכון: טיפול פסיכודינמי רגיש תרבות בדרי רחוב

תמר אהרונוסון.....193.

סקירת ספר

Schooling for critical consciousness: Engaging black and Latinx youth in analyzing, navigating, and challenging racial injustice, by: Scott Seider

and Daren Graves – אביהו שושנה.....219.

VII-I.....English abstracts

ד"ר חזקיה (חזי) אהרוני ז"ל: דברים לזכרו

מערכת כתב העת "מפגש" מביעה צער עמוק על פטירתו בטרם עת של ד"ר חזקיה (חזי) אהרוני ז"ל בקיץ 2021, לאחר מחלה קשה, ומשתתפת בצערה של משפחתו.

חזי כיהן כחבר מערכת פעיל, מסור ומעורב בעיצובו של כתב העת ובתכניו. הוא היה איש מקורי אשר השכיל לשלב בעבודתו האקדמית שתי אהבות שנשא בליבו: הראשונה, אהבתו לספורט והבנת חשיבות העיסוק בו לאפשרויות טיפוחם וקידום של ילדים ובני נוער במצבי סיכון, שזו הייתה אהבתו השנייה. בפעילותו המקצועית הרחבה, גם כחבר הוועד המנהל של עמותת "אפשר", הקדיש חזי בשנים האחרונות את כל כולו ואת מלוא כישוריו לקידום מדריכי הפנימיות. כחלק מתפיסתו את חשיבות תפקידו של העובד החינוכי-סוציאלי, הוא ראה במדריכי הפנימיות חוליה מרכזית בטיפוח וקידום ילדים ונוער במצבי סיכון המתחנכים במסגרות חוץ-ביתיות, וחיבר גופים לפעילות משותפת לשינוי המצב הקיים באמצעות כלים מנהליים, משפטיים וחקיקה.

חזי, אדם יקר, בלט במסירותו למשפחתו, באהבתו לזולת ובנתינה למען הקהילה. הוא הגיע להישגים מרשימים בכוחות עצמו בהתמדה ובנחישות, כמרצה, ככותב וכעורך, בזכות אישיותו, מאמריו, כתביו ועשייתו הבלתי נלאית למען מדריכי הפנימיות.

חזי יחסר מאד לקהילה המקצועית ולכולנו.

יהא זכרו ברוך!

דבר העורכת

פרופ' אביהו שושנה, העורך האורח של הגיליון המיוחד, מדגיש בפתח דבריו עד כמה הרחבת הידע והעיסוק בחינוך וטיפול רגישי תרבות חיוניים במציאות החברתית המפולגת שבה אנו חיים. יתרה מזו, הוא קורא לפיתוח פרקטיקות ומיומנויות ליישום ידע בנושאים חשובים אלה.

אני שמחה להיענות לקריאה זו באמצעות הצגת דגם פעולה אנתרופולוגי מבוסס מחקר שפיתחתי לפני שנים רבות לצורך הכשרה מקצועית של עובדי נוער, מורים ומחנכים, ואשר קראתי לו "עובד הנוער כאתנוגרף", או לחלופין – "המורה כאתנוגרף".¹ בעבודתי כאנתרופולוגית חינוכית עם עובדי נוער בפנימיות ובהמשך דרכי – עם מורים ומחנכים שהתמודדו עם האתגר שבחינוך תלמידים עולים, נוכחתי עד כמה פועלו של האנתרופולוג (המכונה "אתנוגרף" בעת שהוא מבצע לשם מחקר עבודת שדה בקרב תרבויות רחוקות) יכול להוות דגם לעשייה חינוכית מיטבית במגוון מסגרות. אין זה המקום להיכנס להיבטים האופרטיביים של המודל. לשם כך אפנה את הקורא המעוניין אל המקורות שבהם הוא מתואר בפרוטרוט (Eisikovits, 1995, 1997). אתייחס כאן רק לכמה מהנחות היסוד המושגיות של המודל.

מן המסורת ארוכת השנים של חקר תרבויות זרות האתנוגרף הסיק שבשלב עבודת השדה הראשוניים אין הוא מצויד בכלים המאפשרים לו לשאול שאלות ספציפיות ביחס לתרבות הנחקרת. לשם כך הוא זקוק להיכרות מספקת עם המערכת התרבותית כולה ולהבנתה. היכולת לשאול שאלות מותאמות מצב מתפתחת במהלך הזיקה ארוכת הטווח עם התרבות הנחקרת; זאת דרך לימוד השפה המקומית, המבנה החברתי, שגרת החיים, המשמעות שבני המקום מייחסים לאירועים וכו'.

לצורך ענייננו, ניתן להתייחס למרחבים חינוכיים, כמו למשל פנימייה, בית ספר וכיתה, כיחידות נושאות תרבות בעלות שפה, נורמות, ערכים ומבנה חברתי משלהן. איש החינוך שילמד להתייחס למסגרת עבודתו מזווית הראייה של האתנוגרף, יצא נשכר מאימוץ הגישה הן בתהליך והן בתוצאות עשייתו. מיקוד בהבנת כללי התרבות והפנמתם טרם יחל בהתערבותו החינוכית יאפשרו לו לנקוט דרכי פעולה הולמות הקשר. איש החינוך ייטיב לעשות אם יגייס את בני התרבות (התלמידים, החניכים וכו') כשותפים לחקר הדדי בשלבי המפגש ההתחלתיים, לשם היכרות דו-צדדית, שעליה יוכלו לבסס עבודה חינוכית משמעותית ומכבדת.

ניסיון העבודה בקרב תרבויות זרות הופך את האתנוגרף בהכרח לסובלני ורגיש לשונות. חוכמה בין-תרבותית זו מלמדת אותו שיעור בענווה באמצעות החשיפה לקיומן של דרכים רבות להשגת מטרה מסוימת. אף אחת מהן אינה לגיטימית יותר מן האחרות, שכן כולן מהוות אסטרטגיות התמודדות שפותחו על ידי אנשים כמענה לדרישות ההקשר הסביבתי שבו הם מתפקדים; במילים אחרות – עבודת השדה האתנוגרפית היא כר להתנסות ביחסיות תרבותית.

1 אני נוקטת לשם הקיצור לשון זכר. הכוונה כמובן לשני המינים.

הידע התרבותי מושג באמצעות שילוב של תצפית משתתפת על מגוון סוגים של משתתפים מבני התרבות וראיונות עומק עימם. דרך הסתכלות זו מקנה לאתנוגרף ראייה "מבפנים" של החוויה התרבותית, המורכבת ממכלול הקולות שאותם שמע. כיוון שהאתנוגרף מעונין בהבנת המציאות הסובייקטיבית של כלל השחקנים, הוא ישאף לתת ביטוי לשלל הדעות, האמיתות האישיות המאפיינות את החיים אף במרחב תרבותי קטן היקף, כמו בית ספר, כיתה ופנימייה.

בתור יחידות תרבותיות מצומצמות היקף, מוסדות נוטים להיות נורמטיביים בטיבם. האתוס העיצובי-חינוכי שלהם מבוסס על ההנחה שגרימת שינוי בהתנהגותם של חניכים היא ליבת המנדט החברתי שלהם. בדיוק מסיבה זו לא ניתן להגזים בחשיבות הסובלנות והפתיחות הגלומות בעמדה האתנוגרפית כלפי שונות ורבגוניות; על אחת כמה וכמה – כאשר מדובר בעבודה עם אוכלוסיות מרקע תרבותי מגוון.

תודתי נתונה לפרופ' אביהו שושנה על העבודה הרבה שהשקיע בעריכת הגיליון המיוחד ולמחברי המאמרים. התוצאה היא אסופה שתהווה חוויה טרנספורמטיבית לכולנו.

מקורות

- Eisikovits, R. A. (1995). An anthropological action model for training teachers to work with culturally diverse student populations, *Educational Action Research*, 3(3), 263–277.
- Eisikovits, R. A. (1997). *The anthropology of child and youth care work*. The Haworth Press.

קריאה מהנה,
רבקה איזיקוביץ',
עורכת ראשית

רשימת משתתפים

עורך-אורח

פרופ' אביהו שושנה, החוג למנהיגות ומדיניות בחינוך והחוג לייעוץ והתפתחות האדם, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה

כותבי מאמרים

ד"ר תמר אהרונסון, החוג לייעוץ והתפתחות האדם, אוניברסיטת חיפה

ד"ר שלי אינגדאו, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה; נבט: חממה למחקר והכשרה "מודעי הקשר" בתחום ילדים בסיכון, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר ליהי גת, תוכנית לימודי המוסמך לגיל הרך ע"ש יוסף שוורץ, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים; המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

ד"ר יעל דיין, תוכנית לימודי המוסמך לגיל הרך ע"ש יוסף שוורץ, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר נעמי דיקמן, ראשת היחידה להערכה ולקידום ההוראה, הפקולטה לרפואה ע"ש עזריאלי, אוניברסיטת בר-אילן

ד"ר ח'אולה זועבי, ראשת החוג לחינוך במכללה האקדמית הערבית לחינוך בישראל, חיפה

נועה טייב, דיקנית הסטודנטיות של קמפוס טל, המרכז האקדמי לב

מורן ישראל, נבט: חממה למחקר והכשרה "מודעי הקשר" בתחום ילדים בסיכון, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר מהא נאטור, החוג לחינוך מיוחד, הפקולטה לחינוך אוניברסיטת חיפה

ד"ר אסנת רובין, החוג לייעוץ והתפתחות האדם, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה
גיתית שגיב-צורי, החוג לייעוץ והתפתחות האדם, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה

פרופ' אביהו שושנה

סקירת ספר

פרופ' אביהו שושנה

רשימת שופטים (2019–2020)

מערכת "מפגש" מודה לשופטי המאמרים על עבודתם המסורה והקפדנית. תרומתם נעשית בהתנדבות, בנדיבות, בהשקעה רבה ובמקצועיות.

פרופ' שרה זמיר	ד"ר סארה אבו כיף
ד"ר דני חורש	פרופ' צבי איזיקוביץ'
ד"ר סמי חמדן	פרופ' רבקה איזיקוביץ'
ד"ר שי חן גל	פרופ' דנה אמיר
ד"ר ליאת חרובי	פרופ' גיא אנוש
פרופ' מאיר טייכמן	פרופ' אלי בוכבינדר
ד"ר רפי יונגמן	ד"ר מירן בוניאל נסים
פרופ' משה ישראלשווילי	ד"ר סנדרין בורשטיין
ד"ר לי כהנר	פרופ' רמי בנבנישתי
פרופ' מולי להד	ד"ר ניקול בן נון
פרופ' יוסי לוי בלז	ד"ר רבקה נריה בן שחר
ד"ר ריטה סבר	פרופ' צבי בקרמן
ד"ר לורה סיגד	פרופ' ארנה בראון לבינסון
ד"ר למיס עודה	פרופ' ענת ברונשטיין קלומק
ד"ר איל פרוכטר	ד"ר שירה ברזילי
ד"ר אילה צור	פרופ' עמנואל ברמן
ד"ר ספי קרוננברג	ד"ר רות ברקוביץ'
פרופ' ישראל רייץ'	ד"ר אורית גילור
ד"ר גדעון רצוני	פרופ' יצחק גילת
פרופ' אביהו שושנה	ד"ר טלי היימן
ד"ר גיא שילה	פרופ' נעמי וינר
	פרופ' גיל זלצמן

עמותת 'אפשר' הוקמה בשנת 1981 על ידי אנשי מקצוע בכירים בתחומי החינוך והרווחה, במטרה לחזק ולמסד את העשייה והעיון בשדה העבודה החינוכית-סוציאלית בישראל. זאת, בדגש על ייזום והפעלת תוכניות לטיפול ולרווחה של ילדים ובני נוער במצבי סיכון השוהים במסגרות חוץ-ביתיות ובקהילה.

העמותה פועלת בתחומים מרכזיים אלו:

היחידה לטיפול בנפגעי אלכוהול והימורים ומשפחותיהם

< **מרכזי טיפול:** העמותה הקימה ומפעילה מזה 25 שנה מרכזי יום לטיפול בנפגעי אלכוהול והימורים.
< **מערך הסברה ומניעה לבני נוער:** מדי שנה מתקיימות מאות הרצאות וסדנאות בבתי ספר, ביחידות לקידום נוער ובמסגרות חוץ-ביתיות, המספקות מידע ותוכניות מניעה בתחום ההתמכרות לאלכוהול והימורים.

ילדים ונוער במצבי סיכון

< **מרכזי הגנה ('בתי לין') לילדים ונוער נפגעי התעללות מינית או פיזית:** מרכזי הגנה מעניקים סיוע מידי ותמיכה ראשונית לילד/ה, נער/ה בגילאי 3–18 ולבני משפחתם, שחוו ונפגעו מהתעללות מינית, פיזית, נפשית והזנחה קשה על ידי אחראי במשפחה, במסגרת חינוכית, טיפולית או על ידי פוגע אחר.
< מרכזי הגנה הוקמו ביוזמת משרד הרווחה ובשיתוף עם משרתת ישראל, משרד המשפטים, משרד הבריאות, הרשויות המקומיות וקרן שוסטרמן. עמותת 'אפשר' הקימה בפועל את שמונת המרכזים ומפעילה אותם מאז הקמתם ועד היום.
< בכל מרכזי הגנה, נמצאים תחת קורת גג אחת אנשי מקצוע מומחים (עו"ס לחוק הנוער, חוקר ילדים, חוקר נוער, רופא ילדים, פרקליט וצוות הנהלה) העוסקים בהערכה, חקירה ואבחון של ילדים ונוער נפגעי עבירות התעללות, כך שתהליך התמיכה והליווי נעשה בזמן קצר, במקום אחד וללא סרבול מיותר.
< העמותה פיתחה מערך הסברה ותוכניות מותאמות תרבות להנגשת השירות לאוכלוסיות מגוונות, כגון: המגזר החרדי והמגזר הערבי.
< **מרכזים לגיל הרך במגזר הערבי:** העמותה הקימה ומפעילה מרכזים אלו, הכוללים פעילות מגוונת לילדים ולמשפחותיהם.

פרסומים בתחום העבודה החינוכית-סוציאלית

פרסום שוטף של כתבי-עת הכוללים ידע מקצועי עדכני להעשרה ולהתמקצעות של העוסקים בתחום.
< **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית:** כתב-עת אקדמי בין-תחומי המפרסם מאמרים עיוניים ומחקרים העוסקים בתחום החינוכי-טיפולי-חברתי, בדגש על ילדים, נוער וצעירים במצבי סיכון בחברה רב-תרבותית בישראל.
< בשגרת עבודתו משלב 'מפגש' גיליונות המוקדשים לנושא מיוחד ובשיתוף עם עורכים-אורחים המומחים בתחום. עם הוצאתם של הגיליונות הייחודיים נערך כנס השקה "מפגש חי" המתקיים באכסנייה האקדמית של העורכים-אורחים.
< **אפשר לעובד החינוכי סוציאלי:** ביטאון המהווה במה לעובדים החינוכיים-סוציאליים בנושאים מרכזיים עמם הם מתמודדים בעבודתם היום-יומית. מטרת הביטאון היא לפרסם פעולות ותוכניות המתבצעות במסגרות חוץ-ביתיות ובקהילה בקרב ילדים ובני נוער במצבי סיכון ולהפיץ את הידע המצטבר "חוכמת השדה" גם באמצעות כנסים וימי עיון. נוסף על כתבי העת העמותה מוציאה לאור ספרים מקצועיים.
< **פעילות בין-לאומית:** עמותת 'אפשר' מייצגת את ישראל בהנהלת הארגון הבין-לאומי לעובדים חינוכיים-סוציאליים (AIEJI).

למידע נוסף ולצפייה בפרסומי העמותה :

פתח דבר

חינוך וטיפול רגישי תרבות – חשיבות, אתגרים מחקריים ומבנה הגיליון

ההזמנה לערוך גיליון בנושא חינוך וטיפול רגישי תרבות עוררה אצלי התלהבות רבה. נושא זה מעסיק אותי מחקרית, חינוכית וקלינית כבר שנים רבות. המפגש עם סטודנטים מרקעים תרבותיים שונים באקדמיה, העבודה עם בני נוער ובעלי תפקידים חינוכיים וטיפוליים שונים מקבוצות חברתיות שונות ואתנוגרפיות רבות שערכתי במרחבים חינוכיים וקליניים לימדו אותי על הצורך הדחוף בעיסוק ממוקד בנושא זה. בהזדמנות זו אני רוצה הודות לפרופ' רבקה איזיקוביץ', העורכת הראשית, על הנדיבות האינטלקטואלית לאורך כל העבודה על הגיליון. אני מודה גם למרים גילת, אשר גילתה מסירות וסקרנות. היחסים הקולגיאליים עם רבקה ומרים עודדו אותי לזהות וליצור היבטים מורכבים של נושא הגיליון.

בימים אלה, לאחר תקופה ארוכה של ארבע מערכות בחירות סוערות ומגפת הקורונה, חוונו באופן גלוי, ופעמים רבות אף בוטה ואלים, את ההשלכות של יחסים עוינים בין קבוצות חברתיות, ביטויים גזעניים של פוליטיקאים והכחשות רבות (מה שמכונה בספרות המחקר "אידיאולוגיה של עיוורון צבעים" – ראו Warikoo & De Novais, 2015); אלו התבטאו בגזענות עיקשת ואפליה כלפי חברי קבוצות חברתיות ספציפיות. אי-לכך, תקופה זו מדגישה את האחריות המוטלת עלינו בפיתוח ידע ופרקטיקות רגישות תרבות.

העיסוק בחינוך וטיפול רגישי תרבות משמעותי ביותר עקב היותה של ישראל חברה מרובת שסעים, חברה המאופיינת בריבוד ואי-שוויון בין קבוצות אתניות ולאומיות. זאת ועוד, מהגרים ממדינות שונות נתקלים במפגשים בין-תרבותיים והתנגשויות בין סדרי שיח שונים, אשר מקשים על רווחתם. דבר נוסף שצריך לעודד אותנו לעיסוק קדחתני בחינוך וטיפול רגישי תרבות ועולה בכל אחד מהמאמרים בגיליון זה, הוא היחסים שבין סדרי ידע מערביים לסדרי ידע של קבוצות חברתיות שונות. פסיכולוגיה, עבודה סוציאלית וחינוך הם תחומי ידע אשר כוננו ומתוחזקים בתרבות המערב. תחומי ידע אלה מעודדים אידיאלים נפשיים, יחסים ספציפיים בין הפרט לעצמו ויחסים בין-אישיים שאינם רווחים בתרבויות אלה. זאת ועוד, תרבויות שונות מעודדות לעיתים אידיאלים נפשיים הסותרים את האידיאלים המערביים. חברי קבוצות שאינן הגמוניות נדרשים לפיכך להתאים את עצמם

לאידיאלים המערביים ולפתח מיומנויות ניווט יום-יומיות (Shoshana, 2019) בין הגלובלי ללוקלי, או, כפי שהתנסחו דלז וגואטרי (Deleuze & Guattari, 1987) – בין המזורי למינורי. יתרה מזאת, האפיסטמולוגיות המערביות, גם אלו שבשדות החינוך והטיפול, זוכות למעמד של מובנות מאליהן וטבעיות, ומבנות בתורן את הסובייקטיביות האידיאלית הנלווית להן כסובייקטיביות הראויה (Berger & Luckmann, 1967). חשוב לזכור בהקשר זה, כפי שעלה מכל המאמרים בגיליון, כי ההפיכה של ידע ואידיאלים נפשיים והתנהגותיים ספציפיים ל"טבעיים" היא משאב שליטה אשר מיטיב עם חברי קבוצות הגמוניות, אך מקשה על חייהם של חברי קבוצות מיעוט או חברי קבוצות מוחלשות. אם ברצוננו לסייע למבוגרים וילדים לנווט בתנאים קיומיים מורכבים אלה, חשוב לחשוף אותם ואת חברי הקבוצות ההגמוניות להשלכות של מפגשים בין-תרבותיים. משום המורכבות של משימה חינוכית וטיפולית זו, בחרנו בחוברת זו במאמרים המתארים חקרי מקרה של מבוגרים מקבוצות חברתיות שונות (למשל, מטפלים, מחנכים, סטודנטיות לחינוך). ההנחה הייתה כי מבוגרים אלה, העובדים עם ילדים ובני נוער, יוכלו לסייע לנו בפיתוח ידע וכלים לעבודה חינוכית וטיפולית רגישת תרבות עם ילדים.

גיליון זה כולל שמונה מאמרים – מאמר פתיחה ושבעה מאמרים אמפיריים. מאמר הפתיחה סוקר ובוחן את הספרות האקדמית המרכזית העכשווית העוסקת בסוגיות של חינוך וטיפול רגשי תרבות. לצד זאת, המאמר מתאר חמישה היבטים מחקריים עדכניים על חינוך, התנגשויות בין-תרבותיות והון תרבותי: (א) פדגוגיה רלוונטית תרבות; (ב) הון רגשי, מרחב פוטנציאלי ופסיכותרפיה רגישת תרבות בקרב מטופלים אתיופים בישראל; (ג) קבוצות תמיכה לנשות אסירים בישראל – אתניות, מעמד והתנגשויות דיסקורסיביות; (ד) ניבים של מצוקה (idioms of distress), פוסט-טראומה והאיכויות התרפויטיות של שכחה בקמבודיה; (ה) תרבות, סכיזופרניה וטיפול רגיש תרבות. לצד תיאורים מחקרניים אלה, מאמר הסקירה גם מציג שש הצעות מרכזיות למחקרים עתידיים על חינוך וטיפול רגשי תרבות.

המאמר של נאטור ושושנה עוסק בהיבטים קליניים ותרבותיים הקשורים בסיפור גלגול נשמות (נוטוק) בחברה הדרוזית בישראל. באמצעות ראיונות עם מטפלים דרוזים אשר התמודדו עם סיפורי נוטוק שהובאו לקליניקה על ידי מטופלים דרוזים, אנו נחשפים למיקום המיוחד של המטפלים הדרוזים. מטפלים אלה עושים שימוש במספר אסטרטגיות לפתירת המתח הקשור ביחסים שבין החברות המקצועי המערבי שרכשו והאיכויות התרפויטיות-תרבותיות של סיפורי גלגול נשמות. איכויות אלה זוכות למבט נוסף באמצעות ראיונות עם דרוזים שסיפורי הנוטוק שלהם נסגרו באמצעות פגישה עם המשפחה מהגלגול הקודם, לעומת סיפורים פתוחים, שבהם לא ניתן לאתר את המשפחה מהגלגול הקודם. מאמר זה חושף במיוחד את המעמד המיוחד של סיפורי גלגול נשמות בחברה הדרוזית ואת ההשפעה שלהם בכינון זהות דרוזית אישית וקולקטיבית.

מאמרן של גת ודיין עוקב אחר תוכנית התערבות ספציפית למניעת אלימות וקידום יכולות רגשות חברתיות של ילדי גן. מחקרן חשף את האתגרים הייחודיים

הקשורים בהתאמה תרבותית של תוכנית חינוכית-טיפולית. המתח שבין תסריטים תרבותיים שונים, התגובות לרגשות והאתגרים בהיענות לשיח המערבי, המעודד המללה של רגשות, משקפים היטב את הדילמות המרכזיות הקשורות בטיפוח וחינוך רגשי תרבות.

מאמרו של דיקמן וזועבי בוחן את זהותן של סטודנטיות ערביות להוראה הלומדות במכללה ערבית. מחקרן חשף כיצד הסטודנטיות העדיפו שלא להתייחס לזהותן המקצועית ולסוגיות פוליטיות-חברתיות. אחד ההסברים המוצעים במאמר מדגיש כיצד מאפיינים ספציפיים של המרחב, במונחים של הומוגניות והטרוגניות, משפיע על תיאורים פנומנולוגיים ומציב אתגרים לחינוך רגשי תרבות.

מאמרה של שגיב-צורי, המבוסס על אתנוגרפיות בתוכנית לעידוד תעסוקה המוצעת על ידי עמותה פרטית לנשים חרדיות ממעמד כלכלי-חברתי נמוך, מתאר את המפגש הבין-תרבותי בין נשים המחזיקות בשיח ועצמי קולקטיביים לעמותה המעודדת שיח ועצמי אינדיווידואליסטים ונאו-ליברליים. המאמר חושף את האסטרטגיות היצירתיות שהנשים החרדיות עשו בהן שימוש לגישור על המתחים הקשורים במפגש הבין-תרבותי הטעון הזה. מעניין במיוחד להטות את הקשב המחקרי לשימושן של הנשים החרדיות באינטימיות אשר נוצרה בקבוצה כמשאב להתמודדות עם התנגשויות בין סדרי שיח שונים.

מאמרו של רובין וטייב, אשר עוסק בסיפורי נשירתם של סטודנטים חרדים, מעודד אותנו לחשוב על אקדמיה רגישת תרבות. המפגש החינוכי-תרבותי של סטודנטים חרדים עם האקדמיה, המקדמת תרבות אינדיווידואליסטית ונאו-ליברלית ואף חילונית, אינו פשוט. הסטודנטים החרדים חווים, במונחים של בורדייה (Bourdieu, 1984), התנגשות בין הביטוסים (habitus), אשר בתורם משפיעים על רווחה אישית, רגשות ספציפיים ונשירה. מחקר זה מדגיש כיצד היעדר היערכות רגישת תרבות של מוסדות להשכלה גבוהה מקשה על חייהם של הסטודנטים החרדים ומשפיע על סיכוייהם לסיים את לימודיהם.

המאמר של אינגדאו וישראל בוחן את התפיסות של אנשי מערכת החינוך ביחס למושג הסיכון של ילדים יוצאי אתיופיה. ממצאי מחקרן הראו כיצד אנשי חינוך מייחסים ייחוסים שליליים לתרבות האתיופית ולהורי התלמידים. אחת התוצאות של תפיסת חוסר (deficit) זו של הורי התלמידים האתיופים התבטאה בהעדרה של אנשי החינוך לעבוד עם התלמידים בלבד. לפיכך, ממצאי מחקר זה מדגישים את החשיבות של הכשרות רגישות תרבות עבור מחנכים.

מאמרה של אהרונסון מציע דיון תאורטי על אודות אוכלוסיית דרי רחוב וכן הדגמה קלינית רגישת תרבות המבוססת על טיפול בשני דרי רחוב המטופלים במרפאה ציבורית. שני חקרי מקרה קליניים אלה חושפים את הצלילה הפסיכודינמית רגישת האדם ורגישת התרבות של אהרונסון לתופעה המחברת בין התרבות והאישי ובין החברתי והנפשי. חקרי המקרה הללו מלמדים על מושג הבית כמרחב נפשי, על ה"קושי לשכון", על ה"כמיהה למשכן תרפויטי" ועל מטפלת אשר נדרשת לנווט בין כל אלה.

Schooling for critical consciousness: Engaging black and Latinx youth in analyzing, navigating, and challenging racial injustice שנכתב על ידי סקוט סיידר ודרן גרייבס ופורסם ב-2020. ספר זה השווה את התרומות של חמישה מודלים שונים לפיתוח תודעה ביקורתית ביחס לחוסר צדק על רקע גזע. במשך ארבע שנים המחברים השוו את התפתחות התודעה הביקורתית של יותר מ-300 תלמידים לטינים ואפרו-אמריקנים ממחזור 2017 אשר התחנכו בחמישה בתי ספר תיכוניים והשתתפו בחמש תוכניות חינוכיות שונות. מעניין למקד את תשומת הלב המחקרית והחינוכית בגרסתם של המחברים כי תוכניות התערבות פסיכולוגיות-חינוכיות (כגון תוכניות ללמידת מיומנות רגשיות-חברתיות) אינן התוכניות האידיאליות בהכרח עבור ילדים ונערים מקבוצות מוחלשות. המחברים סבורים כי תוכניות התערבות המעודדות תודעה חברתית-ביקורתית עשויות לפתח חוסן, רווחה וסוכנות (agency) בקרב תלמידים החווים אפליות, גזענות ודיכוי על בסיס יום-יומי.

המאמרים השונים מדגישים כי חשוב מאוד לפרסם בעתיד גיליון מיוחד שיוקדש לעבודה חינוכית וטיפולית רגישת תרבות עם ילדים ובני נוער. העבודה עם ילדים ובני נוער כוללת רגישויות ספציפיות שלא נדונו מספיק בגיליון זה. זאת ועוד, מחקרים בפעולה (in action), בקליניקות או במוסדות חינוכיים, יכולים ללמדנו על האופן שבו סדרי ידע מתורגמים לחיי יום-יום ועל האתגרים המעשיים הייחודיים של עבודה חינוכית וטיפולית רגישת תרבות. חשוב להציע גם מחקרים עם אוכלוסיות נוספות, כגון ילדי מהגרי עבודה וילדים ובני נוער מרקע של מעמד כלכלי-חברתי נמוך הלומדים במוסדות אליטיסטים, וכן מחקרים על שיטות טיפול וחינוך אלטרנטיביות לעבודה עם ילדים ובני נוער מקבוצות מוחלשות. מחקרים אלה עשויים להעניק הבנה מורכבת של המפגשים הבין-תרבותיים. לבסוף, חשוב כי מחקרים עתידיים יבחנו תודעה חברתית ביקורתית או תודעה רגישת תרבות גם בקרב מבוגרים, ילדים ובני נוער ממעמדות כלכליים-חברתיים גבוהים. חשוב גם לעקוב אחר תוכניות לפיתוח תודעה חברתית בקבוצות אלה. בחינה מחקרית של טיפול וחינוך רגיש תרבות רק בקרב חברי אוכלוסיות מוחלשות עלולה לתחזק את ההיררכייה ויחסי הכוחות המעבירים מסר שמסמן עוד יותר חברי קבוצות אלה. עבודה עם חברי קבוצות מוחלשות בלבד עשויה לתחזק את התפיסה הפופולרית והמחקרית כי הם זקוקים לטיפול או שהם "טעוני טיפוח" (Shoshana, 2019) ואת שקיפותם של חברי הקבוצות האליטיסטיות. כפי שלמדו אותנו מחקרים אחדים, חוויה של שקיפות, המאפיינת חברי קבוצות הגמוניות ואלטיסטיות (Ray & Rosow, 2012), משמעה פריבילגיה, שבתורה מתחזקת אי-שוויון חברתי וסדרי חיים הייררכיים. חוויה של נראות ואחריותיות (accountability), המופקת בין היתר על ידי מחקר של חברי קבוצות מוחלשות בלבד, מתחזקת בתורה את מעמדם המוכפף ומשמשת ככלי שליטה לניהולם (Foucault, 1979).

כולי תקווה כי גיליון מיוחד זה יעודד חוקרים וחוקרות, קלינאים וקלינאיות, מחנכים ומחנכות לחשוב באופן יצירתי ולפתח ידע ופרקטיקות לעבודה חינוכית

וטיפולית רגישת תרבות. כמו כן אני מקווה כי גיליון זה יעודד את אשר איחל לעצמו פוקו כאשר פרסם את אחד מספריו:

ספר זה נועד לשימוש בדרכים שמחברו לא הגדירן. אשמח יותר ככל שיהיו שימושים חדשים, אפשריים או בלתי צפויים רבים יותר [...] כל ספריי הם ארגזי כלים קטנים. אם אנשי רוצים לפתוח אותם, להשתמש במשפט הזה או ברעיון שהוא כמברג או כמפתח ברגים כדי "לקצר" או לערער על מערכות של כוח, כולל בסופו של דבר את אלה שמהן צמחו ספריי [...] אדרבה (מילס, 2005, עמ' 22).

אביהו שושנה, עורך-אורח

מקורות

- מילס, ש' (2005). **מישל פוקו**. רסלינג.
- Berger, P., & Luckmann, T. (1967). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Penguin.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. University of Minnesota Press
- Foucault, M. (1979). Governmentality. *Ideology and Consciousness*, 6, 5–21.
- Ray, R., & Rosow, J. (2012). Two different worlds of black and white fraternity men: Visibility and accountability as mechanisms of privilege. *Journal of Contemporary Ethnography*, 41(1), 66–95.
- Shoshana, A. (2019). Ethnographies of therapeutic governance and agentic resistance in support groups for prisoner's wives. *Journal of Contemporary Ethnography*, 48(2), 236–260.
- Warikoo, N., & de Novais, J. (2015). Colourblindness and diversity: Race frames and their consequences for white undergraduates at elite US universities. *Ethnic and Racial Studies*, 38(6), 860–876.